

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 341.231.14

АНТОПОЛОГІЧНО-БІОЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ ЛЮДИНИ (ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР)

Людмила БАЧИНСЬКА,

здобувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article deals with the philosophical understanding of human nature through anthropological and bioethical perspective and from the standpoint of legal philosophy. There is described position of scientists on the anthropological concept (within the science of bioethics), as well as bioethical worldview and its correlation with bioethics anthropology. There is made attempt to cover existing scientific positions on substantive component of bioethical anthropology by mean of the principles of philosophy and ethics. The author argues that the basis of bioethical philosophy and bioethics are natural rights. Principles of bioethics should get legal formalization.

Key words: anthropology, bioethics, worldview, bioethics worldview, bioethics anthropology, anthropological concept.

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається філософсько-біоетичне розуміння сутності людини через антропологічно-біоетичну призму та з позицій філософії права. Висвітлено позиції науковців щодо антропологічної концепції (у межах науки біоетики), а також охарактеризовано біоетичний світогляд та його співвідношення з біоетичною антропологією. Здійснюється спроба висвітлити наявні наукові позиції щодо характеристики змістовних компонентів біоетичної антропології, послуговуючись засадами філософії та етики. Автор доводить, що основою біоетичного світогляду та біоетики загалом є природні права людини. Обґрунтовується позиція щодо необхідності юридичної формалізації основоположних засад біоетики.

Ключові слова: антропологія, біоетика, світогляд, біоетичний світогляд, біоетична антропологія, антропологічна концепція.

Вступ. Як відомо, філософська антропологія досліджує сутність людини, у тому числі з позицій біології. Тому видається просто неможливим оминати наукове осмислення людини з позицій біоетики. Дуже влучно зазначає Н. Ісланова: «Сьогодні біоетика охоплює досить широке коло проблем, яке дозволяє по-новому поглянути на чимало філософських уявлень про людину, поглиблює і кардинально розширює розуміння людини в її природно-біологічному та етичних аспектах. Обговорювані біоетичні питання стоять на межі біології та антропології. Проблеми пошуку справжньої сутності людини виступають у якості ключового моменту в процесі формування біоетичного світогляду, а в якості основної передумови – феноменальна складність людини» [4, с. 26].

Питаннями, пов'язаними з антропологічними основами біоетики, займалися Н. Ісланова, А. Закарідзе, Ф. Кашапов, Л. Коновалова, А. Ковлер. Незважаючи на очевидну необхідність вивчення біоетичної суті людини, нам невідомо про вітчизняні дослідження цієї проблематики з позицій філософії права.

Мета статті полягає у з'ясуванні розуміння біоетичної антропології, біоетичного світогляду, а також того, як людина та її сутність розглядаються з антропологічно-біоетичних позицій у філософсько-правовому вимірі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відзначають дослідники, вивчаючи людину, неможливо говорити лише про її біологічну, матеріальну сутність. Тут необхідне поєднання філософії та медицини, і саме завдяки філософсько-антропологічному та біоетичному погляду на сутність людини можна отримати нові знання та сентенції.

Можна погодитися з думкою Ф. Кашапова про те, що філософія посідає особливе місце в системі наук про людину, і це дозволяє говорити про стійкий розділ філософського знання – філософську антропологію. Філософське осягнення людини пов'язане з вирішенням світоглядних, гносеологічних, методологічних і аксіологічних питань: про ставлення людини до світу, про те, що таке людина, яке місце займає людина в світі, чому людина здатна пізнавати світ, у чому сенс життя, що визначає цінність життя і автономність духовного світу, які кордони морального та правового регулювання її біомедичної діяльності [6, с. 211].

Антропологічний підхід до філософського осмислення сутності людини є інтегральним і не може засновуватися лише на біологічній природі.

Слушною у цьому відношенні є думка А. Закарідзе про те, що антропологія найбільшою мірою надає велике значення людині та сприяє її високій оцінці. Вона передбачає інтегральне сприйняття людської особистості, яка є синтезом фізичних, психологічних і духовних цінностей і не редукується ні до ідеологічних, ні до біологічних основ. Саме тому необхідна вихідна філософська антропологія. Вона розглядає людську особистість у її цілісності та в сукупності взаємно однозначних відносин, що пов'язують її з життєвими умовами, з простором і часом, у яких людина живе. Антропологія дає нам виправдувальний критерій і того, що науково можливо, і того, що етично дозволено. У ній ми знаходимо критерії судження про те, що законним чином санкціоновано і що служить для блага людини [1].

А що саме буде аксіологічним мірилом цінностей та благ для людини? Відповідь на це намагаються запропо-

нувати італійські вчені: «Що стосується антропології, то ми звернемося до тієї антропологічної концепції, яка, на нашу думку, найбільшою мірою віддає належне реальному та об'єктивному значенню людини та сприяє його валоризації: до персоналізму, що спирається на онтологічні основи. Він пропонує інтегральне бачення людської особи, не підпорядкованої ані ідеологічним, ані біологічним редукціям. І справді, для того щоб мати змогу розв'язати проблеми, які ставлять перед нами науковий прогрес і суспільна організація медицини та права, слід насамперед відповісти на запитання про цінність людської особи, її прерогативи та завдання, щоб у такий спосіб виключити будь-яку можливість інструменталізації» [2, с. 71–72].

На протигагу запропонованій антропологічній концепції Т. Іванічук, зіставляючи антропологічні та біоетичні засади, зазначає: «Разом з тим відбувається утвердження нового, прогресивного типу світогляду, нової парадигми світосприйняття – біоцентризму. Такого роду світогляд визначає моральний обов'язок людини перед усіма живими істотами на землі та покликаний оберігати все живе. Звичайно, що біоцентризм знайшов своє відображення і в етиці, і в моралі, і в праві. При цьому слід враховувати, що новий етап розвитку науки знімає суб'єктно-об'єктний дуалізм, в результаті зникає «абсолютний спостерігач», суб'єкт і об'єкт приймаються в їх рівній іпостасі. Гуманізація знання не означає відмови від об'єктивності, природа як би промовляє себе через людину» [5, с. 124–134].

Очевидно, зіставляти антропологію та біоетику можна лише з позицій того, що біоетика є, по-суті, антропоцентричною наукою. А ось питання біоцентризму, що вважає найвищою цінністю все живе (а не лише людину), швидше є біоетичним, ніж антропологічним принципом.

Дуже влучно, як видається, антропологічну сутність біоетики підкреслює принцип недоторканності антропологічної цінності людини, що задекларувала О. Кашинцева, виходячи з предмета біоетики: недоторканність тілесної, душевної цілісності людини, а також її генетичного матеріалу [7].

Очевидно, антропологічний підхід до розуміння людини вимагає формалізації у правовій площині. Певною мірою така регламентація вже відбулася на рівні Конституції України чи Цивільного кодексу України, що охороняють життя та здоров'я людини. Але, як бачимо, така регламентація потребує розширення та деталізації, адже чимало питань, щодо яких суспільство досягло згоди в етичному та філософському зрізі, залишаються не формалізовані в нормах закону. Це залишає певну невизначеність та може зумовлювати напругу в соціумі, адже більшість питань біоетики знаходяться на межі етики, християнських поглядів і філософських імперативів. І невисловлена позиція з цього питання законотворцем залишає відкритими чимало запитань (наприклад, проведення клінічних дослідів медичних препаратів на тваринах), які, здавалося б, служать благом для людини.

Сформований О. Кашинцевою принцип недоторканності людини дуже точно відображає антропологічну спрямованість біоетики, акцентуючи увагу на медичних (біологічних) сторонах людини. Водночас виходить, що антропологічні засади мали б охоплювати ширше коло філософських проблем, ніж проблеми медичної етики (окрім постулату душевної цілісності, що має філософське забарвлення).

Так, Л. Коновалова розглядає біоетику не як частину медичної етики, а як вдосконалений, новий, специфічний глибинний пласт філософської антропології та етики, який міг би претендувати на статус особливої методології вирішення метафізичних проблем людини. По-новому по-

глянути на багато антропологічних уявлень про людину змусила проблематика біоетики і пошуки її рішення. На думку Л. Коновалової, біоетика виходить на деякі субстанціональні, біологічні закономірності метафізичної природи людини, обіцяє додати нове розуміння її сутності [9].

Також широкий антропологічний зміст у біоетику вкладають інші дослідники. Зокрема, Н. Ісланова пише: «Сьогодні біоетика охоплює досить широке коло проблем, що дозволяє по-новому поглянути на філософські уявлення про людину, поглиблює і кардинально розширює розуміння людини в її природно-біологічному та етичних аспектах. Обговорювані біоетичні питання знаходяться на межі біології та антропології. Проблеми пошуку справжньої сутності людини виступають у якості ключового моменту в процесі формування біоетичного світогляду, а в якості основної передумови – феноменальна складність людини» [4, с. 26].

Тож, як ми бачимо, антропологічні основи біоетики дозволяють вести мову про питання світоглядні, про бачення людини крізь призму біоетики та її постулатів. Вчені говорять про світогляд як «систему уявлень і поглядів про дійсність та місце людини в ній. Світогляд закладає принципи інтерпретації (бачення чогось у ролі чогось). Тому, будучи частиною свідомості, він є, так би мовити, її духовним фундаментом і уможливує засвоєння та структурування досвіду» [11, с. 11]. І дійсно, Н. Ісланова веде мову про новий, філософсько-біоетичний світогляд: «Перед нами новий світогляд, який намагається з філософських і біоетичних позицій визначити сутність людини. Звичайно, і раніше його вивчали в інших науках, але частіше як фрагмент, а зараз є необхідність у синтезованій антропології. Така вимога часу пов'язана з тим, що біомедичні технології вперше в історії зробили буття людини цілком і повністю проблематичним: від бластоцидної стадії зачаття до можливості її клонувати. У зв'язку з цим людина розуміє: вона не знає, що вона таке, але знає про це незнання. Формується біоетичний світогляд, який на перший план висуває антропологічну проблему. Оскільки проблема «людини в біоетиці» нова для науки і в деяких випадках парадоксальна, вона породила абсолютно унікальне біоетичне середовище життя людини, по-новому визначає її взаємини зі світом» [4, с. 36–37].

Очевидно, право (і насамперед філософія права) не може залишатися осторонь цих проблем. Філософсько-правове осмислення проблеми біоетичного світогляду слід розпочинати з розуміння правового світогляду. У літературі його визначають як «сукупність поглядів і уявлень людини щодо її природних основоположних прав – можливостей у суспільстві задовольняти потреби свого існування і розвитку» [11, с. 16]. Зрозуміло, що і в біоетиці природні права людини та їх реалізація відіграють визначальну роль. Адже саме природні права людини (такі, як право на життя, право не піддаватися тортурам, або жорстокому (нелюдському), або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню, право на життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, необхідний для підтримки здоров'я і добробуту людини та її сім'ї, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування), до того ж формалізовані Загальною декларацією прав людини, Конституцією України, безумовно, складають основу біоетики та біоетичного світогляду, тобто поглядів людини щодо її природних, більшою мірою пов'язаних з охороною здоров'я та медициною, прав. Наведені міркування нашою думкою, що біоетичний світогляд, власне, охоплюється правовим світоглядом, адже містить ці ж погляди людини щодо її природних прав, тільки у вужчому, біомедичному контексті.

Водночас існує інша думка щодо визначення природних прав людини як способу прояву моралі – по суті, через антропологічний підхід до розуміння прав людини через саму соціальну сутність людини (людина повинна мати права, щоб залишатися людиною) [10, с. 222–224].

В обох випадках (розуміння прав людини як її можливостей задовольняти потреби чи як моральних імперативів, що дають можливість вважати себе людською істотою) природні права людини впливають з самої медичної, філософської, а загалом, так би мовити, антропологічної сутності людської особи та покладаються в основу біоетики та біоетичного світогляду.

Неоднозначні оцінки розвитку біомедичних технологій породжують у суспільстві філософські дискусії, сенсаційні спекуляції, різного роду антинаукові й антигуманістичні міфи, песимістичні картини неминучої загибелі людства. І вони мають певний вплив на процес формування біоетичного світогляду. У цій ситуації очевидна потреба точніше та різнобічніше визначити філософські аспекти нового розуміння проблеми людини в біоетиці з урахуванням її соціальних і гуманістичних параметрів. Завдання це є тим більш актуальним, що навколо цих проблем розгортається серйозна філософська полеміка. Важливим виправданням її є внутрішня потреба біоетики вирішувати «вічні» філософські питання на практиці. А це дає нам право стверджувати про ще більш складні ситуації в майбутньому, коли проблема самоідентифікації людини стане реальністю. Тому біоетичний світогляд можна розглядати як «особливий вид біоетичної антропології» [4, с. 36–37].

Філософсько-правове осмислення проблематики існування та сутності людини в умовах сучасного консюмеризму не завжди може адекватно вирішити гострі прагматичні проблеми розвитку біомедичних технологій. Адже, на жаль, не кожен дослідник чи практик у сфері медицини наділений «біоетичним імперативом». Напевно, завданням філософії права постане окреслення таких моральних імперативів у певні конкретні речі, адже і природні права людини знайшли свою формалізацію. Тож було б цілком доречним напрацювати законодавчу базу, яка б обмежила полеміку, підвела юридичну базу під застосування новітніх біомедичних технологій.

Як бачимо, Н. Ісланова йде ще далі від італійських вчених та формує розуміння біоетичного світогляду, що є по своїй суті біоетичною антропологією, тобто синонімами. Важко з цим не погодитися, тому що розуміння суті та місця людини у Всесвіті, що з аксіологічних (як наполягають італійські вчені), що з онтологічних засад, неможливе без урахування питань, що стоять перед біоетикою, адже остання є мірилом самої людини. Як знову влучно зазначає Н. Ісланова, біоетична антропологія пропонує розглядати людину в єдності природної та соціальної організації, але в аспекті проблеми виживання. Біоетична антропологія також досліджує причини, які породжують реальну небезпеку для людини стати лише об'єктом дослідження біомедичної науки та можливість знищення як виду [4, с. 37–38].

На шляху розвитку людства (зокрема медицини) та окремої особистості стоять чимало біоетичних питань. Розуміння природи людини невід'ємне від філософії та не може будуватися лише на технократичних засадах. Саме тому питання філософської антропології та біоетики є настільки близькими. «Річ у тому, що біоетичний світогляд не може будуватися лише на раціональній основі. Звичайно, навіть сформований біоетичний світогляд не зможе дати остаточну відповідь на питання про сенс життя, про проведення демаркаційної лінії між життям і смертю, про зміст поняття «людина». Здоровий глузд підказує, що потреба в появі біоетичного світогляду передбачає і

можливість задоволення вітальних потреб, що містяться в біоетиці та біомедичних технологіях» [4, с. 38].

Схоже на те, що поняття «біоетичний світогляд», запропонований Н. Іслановою, входить у спробі філософського (антропологічного) осмислення, самопізнання людини на межі біоетики та філософії. У результаті такого філософського осмислення людини через призму принципів біоетики можна говорити про біоетичну антропологію.

При цьому, здавалося б, антропологія права (на відміну від філософської антропології) у класичному розумінні як правового буття людини не зовсім має стосунок до біоетичного та антропологічного (у філософському основі) осмислення людської істоти. Але, як відзначає Д. Гудима, філософія права, намагаючись дати відповідь на питання, хто така людина, не залишилася осторонь проблем природи та сутності біосоціального індивіда та намагається провести кореляцію між образом людини і образом права. І звідси Д. Гудима через антропологію права виходить на поняття «правова людина» – людський індивід, якому з огляду на його природу притаманні вроджені правові якості (природні, невід'ємні, основоположні права), що є найважливішою складовою загальносоціального права [3, с. 69–70].

У науковому світі відзначають, що найбільш авторитетним дослідженням біоетики з позиції антропології права є робота А. Ковлера. Автор ставить ряд біоетичних питань з позицій антропології права: чи може людина розпоряджатися своїм тілом, чи є евтаназія правом на гідну смерть або вбивством? При цьому під розпорядженням власним тілом науковець має на увазі цілий ряд питань, таких як трансплантація органів, торгівля органами, трансплантація від осіб, що перебувають на штучному підтриманні життєдіяльності, та від померлих, і навіть питання зміни статі [8, с. 437–445]. Ці та інші питання мають стати предметом окремих досліджень та публікацій, але зрозумілим є те, що вирішення та осмислення цих питань може відбуватися в рамках не лише юридичної науки чи медицини, а й біоетики, філософії, етики та філософії права.

Висновки. Встановлено, що біоетика є, по суті, антропоцентричною наукою. Попри різноманіття авторських підходів до антропологічного-біоетичного осмислення людини, більшість з них базується на засадах поєднання у собі розуміння цінності людської особи, неможливості раціональних засобів пізнання без залучення філософії та етики, необхідності збереження фізичної та духовної цілісності людини попри технологічний процес. Ці та інші засади, висловлені авторами, мабуть, і формують антропологічну концепцію біоетики.

Природні права людини, незважаючи на плюралізм щодо підходів до їх розуміння (як можливостей задовольняти потреби свого існування та розвитку; як моральних імперативів, що дають можливість вважати себе людською істотою) впливають із самої медичної, філософської, а загалом антропологічної сутності людської особи та покладаються в основу біоетики та біоетичного світогляду.

Антропологія права теж розглядає людський індивід через вроджені основоположні права, при цьому зазначає необхідність правового регламентування межі прав особи щодо самої себе. Антропологія права корелює образ людини та образ права.

Список використаної літератури:

1. Закаридзе А. Антропологические основы биоэтики / А. Закаридзе. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://anthropology.ru/ru/texts/zakariadze/mannt_10.html.

2. Згречча Е. Біоетика : [підручник] / Е. Згречча, А. Спаньоло, М. ді П'єтро та ін. ; переклад з італ. В. Й. Шовкун. – Львів : Видавництво ЛЮБФ «Медицина і право», 2007. – 672 с.
3. Гудима Д. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Д. Гудима ; редкол.: П. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 20. – Львів : Край, 2009. – 292 с.
4. Исланова Н. Формирование биоэтического мировоззрения: аспекты методологии : дис. к-та филос. наук : спец. 09.00.11 / Н. Исланова. – Казань, 2000. – 150 с.
5. Іванійчук Т. Проблеми співвідношення антропологічних та біоетичних засад у правовому регулюванні проведення доклінічних досліджень лікарських засобів / Т. Іванійчук // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць ; голов. ред. С. Ківалов / НУ «ОЮА» ; Південноукр. центр гендерних досліджень. – Одеса, 2014. – Вип. 52. – С. 124–134.
6. Кашапов Ф. Философские основания биоэтики : дис. д-ра филос. Наук : спец. 09.00.01. / Ф. Кашапов. – Челябинск : РГБ, 2006. – С. 209.
7. Кашинцева О. Правова охорона антропологічної цілісності людини крізь призму особистих немайнових прав / О. Кашинцева // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_1_43.
8. Ковлер А. Антропология права : [підручник для вузів] / А. Ковлер. – М. : Видавництво НОРМА (Юрінком ИНФРА), 2002. – 480 с.
9. Коновалова Л. Прикладная этика (по материалам западной литературы) \ Л. Коновалова. – Вип. 1: Биоэтика и экоэтика. – М., 1998. – 216 с.
10. Максимов С. Правовая реальность: опыт философского осмысления : [монография] / С. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
11. Рабінович П. Формування основ правового світогляду, правової свідомості та правової культури шкільної молоді (теоретико– й соціолого-правове дослідження) / Редкол.: П. М. Рабінович (гол. ред.) та ін. // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. – Серія І. Дослідження та реферати. – Вип. 29. – Львів : Галицький друкар, 2015. – 252 с.